

Zakaj ravno o institucionalizaciji mednarodne skupnosti?

Danes se je težko izogniti mednarodnim odnosom pri obravnavi kateregakoli družbeno pomembnega vprašanja. Morda nam to ni bilo tako samoumevno pred slovensko osamosvojitvijo, razen morda v ozkem krogu strokovnjakov; pa še teh je bilo prav malo, da o številu tistih, ki so o mednarodnih odnosih razmišljali teoretično, niti ne govorimo. Med slednjimi velja omeniti predvsem prispevek zaslužnega profesorja Univerze v Ljubljani, doktorja Vlada Benka, ki se s teorijo mednarodnih odnosov ukvarja že od sedemdesetih letih naprej.

Sodeč po zanimanju za objavo v tej posebni številki ter končnemu številu izbranih avtoric in avtorjev ugotavljava, da se, kot kaže, podoba mednarodnih odnosov kot znanstvene discipline pri nas spreminja. Okoli ene najbolj aktualnih tem v proučevanju mednarodnih odnosov – institucionalizacije mednarodne skupnosti – sva zbrala mlade avtorje, ki lahko praktikom in študentom mednarodnih odnosov (tako tistim, ki morajo, kot tistim, ki hočejo študirati) razkrijejo marsikaj novega. Pa ne samo njim. Mednarodne institucije so tudi širše družbeno pomembne, še toliko bolj, ker z njimi nismo – ali pa mislimo, da nismo – v neposrednem odnosu, ki bi nam dovoljeval rešitve ‘po domače’.

Odprava zapečkarstva, preseganje majhnosti in kar je še takih nadlog, ki bolj otežujejo kot olajšujejo soočanje z mednarodnimi institucijami, ni mogoče, dokler tudi širša javnost mednarodnih odnosov ne vzame resno. Resno pa jih lahko vzame šele, ko postane misel o njih dovolj zrela in hkrati odmevna v družbenem prostoru. V tem smislu tukaj predstavljena razmišljanja pomenijo določeno prelomnico. Seveda ne trdimo, da je slovenska misel o mednarodnih odnosih pridobila na zrelosti. Niti ne trdimo, da imajo prispevki, objavljeni v tej številki, takšno težo, kot so jo recimo imeli prvi slovenski koraki v teorijo mednarodnih odnosov. Že na tem mestu naj poudariva, da bomo tako obe avtorici kot vsi avtorji hvaležni za vsako kritično pripombo k prispevkom, ki so pred vami. Vendarle pa ostaja dejstvo, da smo z obravnavo in teoretično osvetlitvijo institucionalizacije mednarodne skupnosti prvi, ki na Slovenskem k teoriji in empiriji mednarodnih odnosov pristopamo kolektivno, z združenimi močmi. Želimo in upamo, da bo takšnih kolektivnih pristopov na področju mednarodnih odnosov več, kot smo jim bili priča do sedaj, kar bo, upava, še izboljšalo kvaliteto študija te znanstvene discipline.

Zakaj smo se avtorji odločili, da obravnavamo prav institucionalizacijo mednarodne skupnosti? Razlogov je več, omeniva naj le dva najpomembnejša. Najprej gre za zelo široko zastavljeno temo, ki jo je mogoče obravnavati skozi različne teoretične pristope, ki obstajajo znotraj mednarodnih odnosov kot znanstvene discipline. To nam je omogočilo predstavitev sodobnega stanja teoretičnih in empiričnih spoznanj, ki so lahko relevantna tako za študente in praktike mednarodnih odnosov kot tudi za študente in praktike v družboslovju nasploh. Nič manj ni pomemben drugi razlog – institucionalizacija mednarodnih skupnosti kot nastajanje, ohranjanje in spreminjanje mednarodnih institucij je področje, kjer ne

manjka teoretično, praktično, pa tudi filozofsko spornih vprašanj. Kaj sploh so mednarodne institucije? Kakšen je njihov vpliv na druge akterje v mednarodnih odnosih in vsakdanji družbeni in politični praksi? Zakaj do institucionalizacije mednarodne skupnosti prihaja? Kako je mogoče nanjo vplivati? Lahko bi še naštevali. Toda tudi navedena vprašanja so dovolj, da jih prepoznamo kot splošna družbena vprašanja, na katera je mogoče različno odgovoriti v družbeni, politični in mednarodni teoriji, če se obenem zavedamo dvojega. Da so odgovori tudi rezultat obstoječih zgodovinskih razmerij moči, tako mednarodnih kot družbenih in političnih, pa tudi tistih vezanih na same znanstvene discipline, skozi očala katerih odgovarjamo. Obenem bodo prav ti odgovori (oziroma prevladujoči med njimi) sodoločali in vodili prihodnjo družbeno, politično in mednarodno prakso in so zato še kako pomembni.

Prvi del, ki smo ga naslovlili "Zgodovina, teorija in praksa" uvaja študija Zlatka Šabiča, ki obravnava institucionalizacijo mednarodne skupnosti v času od westfalskih kongresov do druge svetovne vojne. Študija podaja zgodovinski kontekst institucionalizacije sodobne mednarodne skupnosti z analizo pomembnih mejnikov, kot na primer Dunajski kongres (1814–1815), haaških konferenc (1899 in 1907) ter Društva narodov (1919–1946). Čeprav se prispevek, ki sicer izhaja iz širšega okvirja institucionalizacije mednarodne skupnosti kot procesa, osredotoča predvsem na mednarodne organizacije, je obenem jasno razviden tudi poudarek, da mednarodne organizacije in njihov razvoj predstavljajo samo del zgodbe o institucionalizaciji sodobne mednarodne skupnosti. Število drugih institucij je sicer težko izmerljivo, toda njihova raznolikost ni nič drugega kot odraz potreb mednarodne skupnosti po intenzivni izmenjavi informacij in koordinaciji politik. Gotovo je tudi, da mreža institucij, kot jo poznamo danes, prispeva k miru v našem času, čeprav o naravi in odločilnosti tega prispevka ni strinjanja v teoriji mednarodnih odnosov. Razprave med političnimi realisti in idealisti, ki so to nestrinjanje kazale pred in po nastanku Združenih narodov, so se namreč ohranile do danes, ko sta glede tega vprašanja v sporu neorealizem in neoliberalizem.

Nestrinjanje teoretikov mednarodnih odnosov o učinkovitosti mednarodnih institucij predstavlja dobro izhodišče za drugo študijo prvega dela, v kateri Petra Roter obravnava razvoj proučevanja mednarodnih režimov. Koncept mednarodnega režima, po katerem gre za "niz implicitnih ali eksplicitnih načel, norm, pravil in procedur odločanja, o katerih se na določenem področju mednarodnih odnosov približajo pričakovanja akterjev", namreč predstavlja bistvo sodobnega znanstvenega razumevanja mednarodnih institucij. Sam koncept se je pojavil v sedemdesetih letih kot logičen nasledek znanstvenega preučevanja oblik mednarodnega sodelovanja po drugi svetovni vojni, preučevanja, ki je skušalo osmisliti razvoj dogodkov v mednarodni skupnosti. Natančno so pojasnjeni trije pristopi h konceptualizaciji mednarodnih režimov – neoliberalistični, realistični in kognitivistični – ter vpliv teh različnih pristopov na samo identifikacijo mednarodnih režimov. Kljub vsej raznolikosti teoretičnih pristopov k preučevanju mednarodnih režimov pa doslej znanstvenikom še ni uspelo poiskati (koherentnih) odgovorov na nekatera zelo pomembna vprašanja, med katerimi je tudi vprašanje učinkovitosti mednarodnih režimov. Prav od razumevanja učinkovitosti mednarodnih režimov je namreč v veliki meri odvisna nadaljnja usoda režimske analize kot oblike proučevanja mednarodnih odnosov.

Tretji prispevek prvega dela, ki je posvečen konceptu multilateralizma, dopolnjuje teoretično sliko mednarodnih institucij, kot jo je razkrila režimska analiza. V njem Matej Lozar proučuje multilateralni način sodelovanja v mednarodnem okolju kot eno najnovejših oblik sodelovanja držav in njihovega upravljanja z mednarodno skupnostjo. Pojav in preboj

multilateralnega sodelovanja v svojem izhodišču predpostavlja ustrezno prevlado vrednot in ustrezno ideološko osnovo delovanja akterjev znotraj držav v mednarodnem okolju. Prevladovati mora prepričanje o tem, da naj bo mednarodno sodelovanje urejeno na večstranski in nediskriminatorni osnovi, saj bo to državam na dolgi rok prineslo največje skupne koristi. Multilateralizem je zato nesporna komponenta ideološke strukture v mednarodnih odnosih. Uveljavljanje multilateralnega sodelovanja je bilo namreč zmeraj rezultat pobude ene močno prevladujoče države, torej hegemonu. Oboje, pozornost tako materialnim kot ideološkim virom prevlade v mednarodnih skupnosti, razkriva teorijo multilateralizma, ki je sicer nastala v okviru liberalističnega teoretskega izročila, kot miselni sistem, ki se brez težav uvršča v (neo)marksistični koncept ideološke hegemonije.

V četrtem prispevku prvega dela Irena Brinar opozarja na pomembnost regionalne – v nasprotju s dosedaj obravnavano univerzalno – teorije in prakse institucionalizacije. Njen prispevek vsebuje prikaz teorij politične integracije na splošno in v povezavi z evropskimi integracijskimi procesi. V metodološki zmedbi, ko teorije skušajo pojasnjevati različne segmente evropske integracije z različnih vidikov, je ključna ugotovitev, da nobena od teorij ne uspe pojasniti v celoti kompleksnosti procesa in stanja integracije v Evropskih skupnostih/Evropski uniji. Še zlasti pa nobena od teorij ne pojasni vzponov in padcev v procesu evropskega združevanja. Zato se prispevek zavzema za tako imenovano srednjo pot, oziroma teorijo srednjega dometa za razliko od 'velikih ali vseobsežnih' teorij, ki so zaznamovale prvo obdobje integracije na eni strani in 'mikro' teoretičnih pristopov, ki so bili značilni predvsem za sedemdeseta in osemdeseta leta. Medvladni pristop na eni strani in institucionalistični-neofunkcionalistični pristop na drugi niso med seboj izključujoči koncepti proučevanja evropske integracije, ampak se med seboj dopolnjujejo v prikazovanju obeh (dveh) strani iste medalje.

Na tako orisano stanje razumevanja mednarodnih institucij v glavnem toku znanstvenega ukvarjanja z mednarodnimi odnosi se nanaša kritika in iskanje "Alternativnih pristopov pri proučevanju institucionalizacije mednarodne skupnosti", kakor smo naslovlili drugi del našega projekta. Kritike in rekonstrukcije se v svojem prispevku loteva Milan Brglez. Avtor v svojem prispevku ločuje med ekonomskim (materialističnim) in sociološkim (idealističnim) razumevanjem mednarodnih institucij. Tezo, da je sociološko razumevanje mednarodnih institucij realnejše od ekonomskega, ki preveva že predstavljeni del razprav, podkrepi s kritično osvetlitvijo trenutno najupljudnejših teoretičnih pristopov v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini: racionalističnih, konstruktivističnih in poststrukturalističnih. Neustreznosti, ki jih takšna kritična osvetlitev razkrije, rešuje s konstrukcijo alternativnega metateoretičnega izhodišča – kritičnega (znanstvenega) realizma. Preko tega izhodišča povezuje razumevanje institucionalizacije mednarodnih odnosov z razumevanji institucionalizacije družbenih odnosov in odpira dileme, ki so v samem jedru družboslovja. Kritično (znanstveno) realistično izhodišče, ki je med drugim tudi prvič v osnovnih obrisih predstavljeno slovenski družboslovni publikli, omogoča avtorju, da v razumevanju in pojasnjevanju mednarodnih institucij preseže dihotomijo materializma in idealizma, osvetli procesno naravo mednarodne strukture (in s tem mednarodnih institucij) in delovanja akterjev ter teoretično 'odpravi' državo kot nujno izhodišče za razumevanje in razlago mednarodnih odnosov in mednarodnih institucij

Problematičnost države kot organizacijske oblike v sodobni mednarodni skupnosti še jasneje poudarja tretji del posebne številke, ki smo ga podnaslovlili "Institucionalizacija mednarodne skupnosti in vloga države." V njem Jernej Pikalo ugotavlja, da moderna liberalno demokratska država ni sposobna preživetja v pogojih globalne soodvisnosti zaradi

specifičnosti njene teorije države in ne zaradi tega, ker bi k njenemu propadu lahko kakorkoli pripomogli zunanji vplivi oziroma akterji, kot na primer transnacionalne korporacije, globalni kapitalizem, etnični separatizmi in podobno. Avtor ugotavlja paradoks v razumevanju države, kjer se po eni strani na državo gleda kot na propadajočo obliko organiziranja človeških družb, po drugi strani pa se govori o njeni vse večji vpetosti v mednarodne povezave, katere rezultat naj bi šele bil propad države. Če je država vedno bolj vpeta v mednarodne povezave, je težko reči, da propada. Postaja in ostaja zelo pomemben akter v mednarodni skupnosti, ki mu po rangi in moči ni para. Res pa je, trdi avtor, da liberalno demokratska država kot prevladujoča oblika organiziranosti ne more delovati v spremenjenih pogojih globalizirajočega se sveta.

Seveda ta kratek oris vsebine tematskega bloka, posvečenega institucionalizaciji mednarodne skupnosti, ne more predstaviti vseh dimenzij, ki so jih avtorji osvetlili. Prav tako velja omeniti, da med avtorji obstaja poleg dopolnjevanja tudi določena neenotnost glede vsaj dveh ključnih pojmov za razumevanje mednarodne institucionalizacije. Prvi zadeva samo pojmovanje mednarodnih institucij in se zlasti kaže, če primerjamo pristope Šabiča, Roterjeve in Brgleza, drugi pa se nanaša na pomen, ki se pripisuje državi v mednarodnih odnosih in procesih institucionalizacije, kjer od ustaljenega poudarjanja vloge države odstopa že evropska integracijska teorija in praksa, ki jo osvetljuje Brinarjeva, še določeneje pa je 'nelagodje' nad ustaljeno obravnavo države v mednarodnih odnosih kot znanstveni disciplini čutiti v prispevkih Pikala in Brgleza. Teh neenotnosti namenoma nismo poenotili. So namreč odraz teoretične raznovrstnosti, ki so lahko utemeljene v mednarodnem okolju, pa tudi v širšem družbenem okolju. In ker imajo takšne raznovrstnosti lahko tudi zelo praktične posledice, jih je treba prej spodbujati in se z njimi kritično soočiti, kot pa jih a priori odpravljati.

Čeprav smo se avtorici in avtorji skušali dotakniti precejšnjega dela sodobnih teoretičnih pogledov na mednarodne odnose in so lahko poleg besedil prispevkov tudi uporabljeni viri dobro vodilo za nadaljni študij, pa nismo uspeli enakovredno upoštevati vseh. Še zlasti normativni vidiki institucionalizacije mednarodne skupnosti, pa tudi feministična in kritično teoretična razumevanja, kakor tudi drugi akterji mednarodnih odnosov (torej ne samo države), si zaslužijo še bolj poglobljeno proučevanje. Izzivov za prihodnost je torej tudi na področju slovenskega študija mednarodnih odnosov več kot dovolj.

Ne glede na prikazane omejitve pa smo avtorji, upava, bralce prepričali, da je mednarodne odnose kot disciplino in kot področje proučevanja treba vzeti resno. Če že iščemo odgovore na družbeno pereča vprašanja, bi namreč brez mednarodnih odnosov prav lahko zablodili v še hujšo megljo. In v meglji je stvari sila težko videti.

Milan Brglez in Zlatko Šabič